

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Ганна Дядченко

ВОЛОССЯ З ФАРБАМИ НІЧНИХ МЕТЕЛИКІВ... (СЛОВЕСНИЙ ОБРАЗ ВОЛОССЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ)

Одна з найбільш змістовно й експресивно навантажених деталей зовнішнього портрета людини в сучасній українській поезії – словесний образ *волосся*. Його лексико-семантичну мікропарадигму традиційно формують однойменна номінація *волосся*, а також іменники *коса* і *кучері*, що ситуативно кваліфікуються як синоніми (Словник синонімів української мови : у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук (та ін.) – К., 2001. – Т. 1. – С. 300).

Знакові для сучасної поезії мовоописи *кольору* волосся з епітетними характеристиками *біле, русяве, чорне/темне*.

Традиційні носії значення ‘світле, русяве волосся’ – слово-сполуки *білий волос, русяве волосся, золоте волосся*, напр.: *погляд прагне спадання на плечі як білий волос/ він тебе обіймає він той хто живе вгорі* (О. Короташ); *І обличчя твоє ясне./ І волосся твоє русяве./ Та ніхто вже не наздожене/ Серед темряви біле сяйво* (М. Савка); *в запасі онуч і формаліну/ мені снилося волосся золоте/ вірить перестав я що загину/ що безум’я тимчасове це зійде* (В. Цибулько). Пор. динамізацію ознаки в дієслівній метафорі: *Волосся, пецене на сонці, по той бік сонця золотіє* (В. Неборак). Епізодично цю зовнішню портретну ознаку естетизує авторський вислів *медвяний відтінок волосся*:

Особливо ти любиш ранки,/ коли, граційно тримаючи кошик, перетинає майдан/ Жінка з медвяним відтінком волосся й ім'ям спартанки (Г. Петросаняк).

Серед епітетних, метафоричних і порівняльних сполук, які описують *чорний/ темний* колір волосся, зафіксовано й автологічні, безобразні (*З ними жінка була.../ розплела/ свою чорну косу* (В. Герасим'юк), і металогічні, образні (*Пасма його по плечах/ Чорними б'ють крильми./ Хто там серед зими?/ То Іоан Предтеча* (М. Савка); *Волосся з фарбами нічних метеликів/ Накрий серпом омріяної кари* (О. Беляєва). Останні репрезентують модель метафоричного перенесення *людина* → *природа* (*птаха, метелик*). Базову колірну семантику додатково увиразнюють аналогія з оперенням птаха (*кольору воронового крила*) та епітет *нічний*.

Нашарування емотивної семантики суму, скорботи пов'язане із входженням у поетичний вислів об'єкта порівняння *траур*: *Є жінки з чорним волоссям/ мов траур, успадкований/ за ненародженими* (Н. Неждана).

В описах *рудого волосся* статичну зовнішню портретну ознаку передає прикметник *рудоволосий*, а динамічну – дієслово *червоніти*. Пор.: *рудоволосі дівчата, які тримали сутінки/ на кінчиках язиків,/ співали пісню* (С. Жадан); *Рудоволоса відьма була вірною до вічності./ Вона йшла шляхом пошуку* (О. Горкуша); *І у маках ховатися влітку – / Для птиць перелітних/ Червоніє волосся із затінку* (В. Квітка).

Художнє зображення зовнішнього вигляду *волосся* в постмодерних текстах засвідчує тенденцію до оновлення поетичного словника. Цьому сприяє прийом синестезії, коли об'єктами епітетизації, метафоризації, порівняння стають найрізноманітніші денотати, які безпосередньо з *волоссям* у позамовній дійсності не пов'язані, – *миші, струмені води, намисто, небо* тощо: *Волосся мишами тікає від рук/ я ловлю їх ловлю а вони розбігаються.../ Твоє волосся розбігається мишами...* (Н. Неждана); *культура початку століття.../ закорінилась в зламах твого цупкого/ волосся,/ перехопленого недбало на вітрі,/ розвіяного над пальцями,/ ніби струмені теплої води/ над рукомишником,/ ніби глиняні кольорові намиста/ над горнятами і попільницями,/ ніби довге осіннє небо/ над кукурудзяним полем* (С. Жадан).

Описи упорядкованого / неупорядкованого зовнішнього вигляду волосся ліричних героїв диференціюються за ознакою 'розплетене волосся' та 'зачіска'. Природно, що і за об'єктивними причинами, і за мовно-поетичною традицією *розпущене волосся* насамперед вважається жіночою, головним чином дівочою зачіскою. Оскільки розпущене в жінок волосся – давній знак належності до антисвіту, нижнього, хаосного, смертельного боку світової моделі, виявлені епітетні сполуки *розпущене волосся*, *розплетені коси* часто містять художній натяк або на містичність, надприродність (русалок традиційно уявляють як дівчат із розпущеним волоссям), або на розкутість: *На весіллі раптом заголосять./ Третя річка проковтне ключі./ Діви із розпущеним волоссям/ над мерцем заплачуть уночі* (В. Герасим'юк); *кожного вечора/ ми сидимо під кав'ярнею/ в коротких спідничках/ з розплетеними косами/ і з ситаретами в довгих пальцях* (М. Микицей).

Спостережені в сучасній поетичній мові образні структури описують різні види зачіски – від традиційної (*заплетена коса*) до сучасної (*стрижка під бітла*), пор.: **Волосся чорне сплетене в косу./ напів-юнак – півдівчина-дитина./ Завжди, в усьому ніби середина./ хитка межа, невизначена суть** (Н. Білоцерківець); *я пам'ятаю довгу юну спину/ під бітла стрижку/ та за все найбільш – / в кишені джинсів випраних єдиних/ він мав прегарний кишеньковий ніж* (Н. Білоцерківець). Такі образи здебільшого мають нульове стилістичне забарвлення, є загальнономовними.

Зафіксовано контексти з етнокультурно навантаженою номінацією *оселедець* – 'старовинна чоловіча зачіска у вигляді довгого пасма волосся на голеній голові (переважно у козаків), чуприна' (СУМ, V, 758): *Козаком Мамаєм вичікую зустрічі з нинішнім днем./ Заправляю оселедця за вухо,/ складу ноги по-турецькому на гуртожитськїм ліжку* (І. Ципердюк); *Спудейську торбу на плечі,/ оселедця в кіску заплету,/ Скворороду в кишеню, джинсову ряску на тіло/ та й до науки, пиворізе* (І. Ципердюк); *вітер розвіює по землі оселедець бійця/ розбитої роти/ бджоли влітаються в стебла й коріння його волосся* (С. Жадан). Таке активне вживання історично й культурологічно маркованої назви зачіски *оселедець* відбиває

актуальну для поетичної мови 1990-х рр. увагу до “філософії національної ідеї” (Л. О. Ставицька), пов’язану з поетичним осмисленням проблем самоідентифікації української нації, її місця й ролі у світовому етнічному просторі. Іноді ці мотиви мають нетиповий розвиток через контекстне поєднання питомих українських одиниць та екзотизмів (*оселедець, корчма – Будда, мантра*): *Будда відпустив оселедця по плечі,/ Читав бароккові євангельські мантри,/ Водив за собою зграї малечі,/ В корчмі заливаючи про власні мандри* (С. Жадан).

Сема ‘густота’ визначає зміст епітетної сполуки з дистрибутом *кучері*. В українській мовній картині світу це визнана ознака вроди (Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. – К., 2006. – С. 325): *Ти повернувся на щиті./ Слова, як луни у проваллі,/ Пусті. Ти очі мав зухвалі,/ А ще мав кучері густі* (М. Савка).

Одоративні метафоричні описи *волосся* мотивовані конкретно-чуттєвими асоціаціями (*квітка – волосся*), які визначають позитивну оцінність образів: *Нема нічого кращого, ніж запах/ дитячого волосся... лиш фіалка/ засушена так пахне...* (Н. Білоцерківець).

Естетичне значення увиразнює портретну деталь *волосся* у таких контекстах: *Я зовсім боса. Я розпущу коси,/ Щоб втерти ними небо голубе* (М. Кіяновська); *у твоєму волоссі ранком після сну/ завжди заплутується кілька сухих тополь* (С. П’ятаченко).

Компоненти словесного образу “волосся” часто є носіями негативної оцінки. Зокрема це номінація *нечеса* (СУМ фіксує *нечоса* – “розм. Людина з розтріпанім, нерозчесаним волоссям”, СУМ, V, 405), розмовно марковані означення *зарослий, патлатий*: *Хмари-почвари,/ небо, як бруківка./ Вийшли татари,/ упіймали дівку/.../ Шкіряться нечеси,/ голови хитають* (М. Розумний); *зарослі анархісти з портретами Че Гевари/ на футболках – /.../ цілком анархічно роздають листівки/ перехожим* (В. Махно); *Після третьої гальби пива/ у колах цигаркового диму/ із патлатим скульптором/ балакаємо про тінь золотої жінки* (В. Махно).

Портретний опис людини відбувається завдяки реалізації різнотипних асоціацій, зокрема в образних парадигматичних рядах *волосся* → *вода, волосся* → *рослини*.

Стилістична продуктивність образного парадигматичного ряду *волосся* → *вода* пов'язана з архетипною природою метафоричного співвіднесення, яке лежить в його основі. Розвиток цієї моделі в художньо-мовній практиці (і фольклорній, і літературній) – об'єкт постійного етноміфологічного, етнологістичного, лінгвостилістичного висвітлення (О. М. Фрейденберг, О. М. Таланчук, Л. В. Кравець, Л. С. Козловська). Переконливо відбита ця модель і в поетичних текстах кінця ХХ – початку ХХІ ст.: *ТАК ХОЧ/ (ХОЧЕТЬСЯ) ВИ ПЛЕС/ ВИПЛЕ-СНУ-ТИ (Л.Р.)/ струмки свого волосся/ Вам на груді* (Л. Ромен); *Висвічую рисочку кожну/ І хвилі розпуцених кіс* (Л. Клименко); *о мамо африко/ чорні маслини твоїх очей – чорні дощі/ волосся* (В. Махно). При аналогізації з водою асоціатами *волосся* за ознаками 'довжина', 'форма' стають природоморфні образи *струмок, хвиля, дощ* у складі генитивної метафори.

Окремий напрямок розвитку образного парадигматичного ряду *волосся* → *вода* визначає сполучуваність із дієсловами *литися, текти, вихлюпуватися*. Динамічність, закладена в семантиці цих дієслів, переноситься на дії, які відбуваються з *волоссям*: *Волосся вихлюпнулося на плечі,/ Захвилювалось тіло:/ буде!/ Буде штурм!* (Л. Ромен); *вона сама стає річкою поволі і/ якое дивно плюскотить на піску/.../ і тече її волосся невідомо куди* (Г. Чубай). *І, роздерши заслону ночі,/ Ти стогнатимеш від любові,/ Понад груді твої дівочі/ Ллються коси твої шовкові* (М. Савка).

Продуктивність парадигматичного ряду *волосся* → *рослини* пов'язана зі значущістю образу *волосся* як давньої міфологеми рослинності землі, "трави" голови. Цю особливість фіксують тексти українських загадок, де *волосся* образно закодоване як *ліс, гай, крона дерева*, наприклад: "Густий ліс, чисте поле, два соболі" – *волосся, лоб, брови* (Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис. – К., 1993. – С. 46). Мовотворчість сучасних авторів підтримує й розвиває цю традицію, актуалізуючи у функції асоціатів і власне українські (*листя, бучок* – зменшено-пестливе до *бук* (СУМ, I, 251), й іншомовні назви (*гербарій*): *Опадають на підлогу/ мої кучері невинні –/ так із бучка молодого/ листя рветься в голосінні* (І. Малкович); *І волосся у хвилі – заплутаний мокрий гербарій./ І долоні*

бліди – ластів'ята у чорній воді (М. Савка). Семантика словосполучки *мокрий гербарій* як метафоричного кореферента *волосся* дисонує із кодифікованим у словнику значенням лексеми *гербарій* – ‘засушена рослина’ (СУМ, II, 53) – через поєднання з епітетом *мокрий*.

Загалом у мові сучасної поезії словесний образ “волосся” засвідчує розгалужену систему асоціативних зв'язків та естетично-експресивних функцій, які розбудовують мовоописи загального вигляду, кольору волосся, зачіски, епізодично – і його одоративні характеристики.

Олександра Задорожна

БЛАЖЕН ТОЙ МУЖ, ВОІСТИНУ БЛАЖЕН ... (ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕСПІВУ ПЕРШОГО ПСАЛМА ДАВИДОВОГО ЛІНОЮ КОСТЕНКО)

Текст переспіву першого псалма Давидового Ліною Костенко – це одна з численних стилізацій біблійного тексту. Відомі класичні твори Тараса Шевченка та Івана Франка. Поезія Ліни Костенко відзначена насамперед манерою нарації – акцентування на деталях (специфіка фемінного світобачення та світосприйняття), і, відповідно, більшим обсягом твору. На нашу думку, у розгортанні біблійних мотивів поетеса дуже близька до першоджерела.

Серед лексико-семантичних засобів привертає стилістика синонімів та антонімів, тавтології, паронімії, просторіччя, старослов'янізмів.

Як і в тексті Святого Письма, у переспіві найбільшим є асоціативно-образний ряд на позначення перешкод для блаженства: *бути блазнем, вужем; змінити совість на харчі; збіговиська облудні; дорога зради; лукав; всіляким ідолам і владам кадити херувимський ладан*. Цей перелік – переважно стійкі словосполучення.

Глибокий зміст у творчій долі самої поетеси має інтерпретація другої заповіді Божої: *Я Господь Бог твоїй. Нехай не буде*